

НАУКОВО-МЕТОДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ІВАНА ВЕРХРАТСЬКОГО

У статті висвітлена науково-методична діяльність видатного українського вченого-природодослідника Івана Григоровича Верхратського, здійснена спроба аналізу змісту першого шкільного підручника з ботаніки українською мовою, написаного ученим, за яким навчалась українська молодь Галичини з 1922 по 1939 роки.

Створення конкурентоспроможної та гнучкої системи вітчизняної освіти є можливою за умови, з одного боку, євроінтеграції України в єдиний освітній простір, а з іншого — збереження українських освітніх традицій, надбань педагогічної спадщини видатних вітчизняних діячів. До плеяди таких діячів кінця XIX – початку XX ст. належить Іван Григорович Верхратський.

В історію української науки Іван Григорович Верхратський (1846–1919), уроженець с. Більче Золоте Борщівського повіту (предки ж походять з с. Кривенького Гусятинського повіту), увійшов як природодослідник, мовознавець, культурно-освітній діяч, етнограф, журналіст і письменник [1]. Як зазначає Д. Бучко, у світовій науці і культурі знайдеться небагато таких учених, які володіли б подібною ерудицією, умінням поєднувати свої наукові інтереси в галузях наук дуже віддалених одна від одної — природознавство і гуманітарні науки [2].

Різні аспекти діяльності І. Г. Верхратського досліджувались Н. Бабич, Д. Бучко, Г. Бучко, О. Вадзюк, І. Головацьким, Г. Горюк, Н. Парасін, Л. Полюгою, Й. Свинком, М. Скабом та ін. Проте поза увагою залишається науково-методична діяльність Івана Верхратського.

Мета статті — висвітлити науково-методичну діяльність Івана Григоровича Верхратського, проаналізувати зміст першого шкільного підручника з ботаніки українською мовою, написаного цим ученим.

Багатогранна діяльність І. Г. Верхратського розгорталася у другій половині XIX ст., коли у Галичині поступово в умовах формування різних соціально-політичних і культурницьких течій утвердились прогресивні тенденції українського національного відродження. За видатні педагогічно-наукові заслуги вчений був обраний членом Філологічної комісії Краківської Академії Наук (1878 р.) [5] та членом Орнітологічного товариства у Відні (1895 р.) [6]; дійсним членом Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (1899 р.) [7], першим і довголітнім головою (директором) математично-природничо-лікарської секції і редактором «Збірника» секції НТШ [8], почесним членом НТШ (1905 р.); заслуженим професором української академічної гімназії у Львові. І. Г. Верхратський був першим учителем української мови та літератури Івана Франка. Великий Каменяр виявляв шанобливе ставлення до свого учителя та вдячність за те, що саме він розвивав його літературний нахил, виховував любов до рідного краю і мови, допитливість [4].

Верхратського І. Г. по праву вважають засновником українського природознавства, творцем української природничо-науковою термінології, знавцем ентомології, особливо метеликів тощо.

Не менш важливим є педагогічний доробок видатного вченого, який набуває особливої актуальності в умовах сучасної української національної школи. Педагогічна сторона діяльності І. Г. Верхратського пов'язана із написанням українських підручників. Як активний член товариства «Просвіта», він доклав чимало зусиль для розвитку українського шкільництва. Першими навчальними підручниками стали перекладені Іваном Верхратським з німецької мови «Ботаніка» для гімназій, з польської — підручники з ботаніки та мінералогії для середніх шкіл. У 1895 р. виходить перший підручник Івана Верхратського «Зоологія на низші класи шкіл середніх», який за життя автора перевидавався чотири рази, і протягом усього дорадянського періоду українська молодь Галичини навчалась за цим підручником.

Згодом ним було створено шкільний підручник з мінералогії, два посібника з соматології та перший український підручник із зоології для університетів, який через брак коштів, на жаль, не був опублікованим. У 1896 р. І. Г. Верхратський підготував підручник «Ботаніка на висші класи шкіл середніх», а у 1905р. шкільний підручник «Ботаніка на низші класи шкіл середніх» [3], який після смерті автора опрацював і впорядкував Іван Сметанський (1922).

Нами зроблена спроба з позицій сьогодення проаналізувати цей підручник. Його перший розділ носить назву «Загальні відомості. Цвітіння рослин і її життєві чинності». Розпочинається розділ казкою: «В державі однієї царівни засипають всі: цар, цариця, дворяни, служба, коні, корови, а сон триває так довго, аж являється один королевич, що будить царівну. Тоді разом з нею будиться ціле царство. Так і в природі. В зимі спить глибоким сном вся рістня; щойно з весною під впливом соняшного проміння будиться до нового життя...» Далі автор описує основні функціональні особливості рослинного організму — живлення, ріст, розмноження; розглядає будову всіх органів квіткової рослини, використовуючи ботанічну народну термінологію: кінчик кореня або кореневий чохлик називає шапінкою, пагони — літоростами, зародок насінини — кильцем, віночок — короною, пелюстки — платками, суцвіття — цвітостаном, маточку — стовпиком, крону — здібом тощо. У цьому розділі автор вдало поєднує інформативний виклад матеріалу з пізнавальною та дослідницькою діяльністю учнів. І.Г. Верхратський пропонує учням провести різноманітні досліди, зокрема: «Ростина побирає воду з землі. Щоб ти про се переконався, зроби такий досвід: заповни пляшку водою та зроби отвір та всади через ткай її корком. Через корок просунь якунебудь рослину, приміром галузку верби. Побачиш, що вода буде убувати, отже ростина ссе воду», «Намочи насіння квасолі і пізніше вкажи всі його складові частини», «Вийми з землі яку-небудь рослину і приглянься її складовим частям, нарисуй в зошиті цілу рослину і окремо її складові частини». Значна увага приділяється феноменологічним спостереженням: «При сильнім вітрі під осінь приглянься, як вітер пориває деякі насіння та їх розносить по околиці», «Запримітати, чи скоро випускає листя акація навесні» або «Як стоять листки у фасолі вдень, а як вечером, так само акації — під час дощу і в соняшний день».

Наступний розділ підручника носить назву «Подрібна часть». Особливої уваги заслуговує запропонована Іваном Верхратським структура побудови даного розділу. Після загального ознайомлення з будовою квіткових (цвітаних рослин), які займають домінуюче положення в рослинному світі, автор переходить до відображення їх різноманітності. Далі пропонується вивчення груп безцвітних рослин (голонасінні, папоротеподібні, хвощі, плауни, мохи, бактерії), які знаходяться на нищому щаблі свого еволюційного розвитку і у меншій мірі знайомі учням.

Цей розділ підручника ґрунтується на природній системі рослинного світу та запропонованій І.Г. Верхратським номенклатурі і термінології рослин: громади окритонасінних (за сучасною класифікацією покритонасінних) і нагонасінних (голонасінних). Обидві згадані громади утворюють коло (підцарство) зародочників, або насінних рослин. Групу безцвітних рослин утворюють два кодла семячатки (папороті, хвощі, мохи) і стланники (гриби, лишайники, бактерії). Громада окритонасінних поділена на два класи: однопрозябцеві (однодольні) та двопроябцеві (дводольні). Всі рослини, що належать до згаданих класів за особливостями будови оцвітіння Іван Верхратський групує у діли (підкласи): вільноплаточних (вільнопелюсткових), зрослоплаточних (зрослопелюсткових) і безплаточних (безпелюсткових). Діл вільноплаточних об'єднує родини хрестоцвітні, яблуваті, кістянковці, малинуваті, липуваті, мотилькуваті та ін. Діл зрослоплаточних — вересуваті, широколисті, оливні та ін.

При вивченні родин висвітлюються особливості будови квітки, коренів, листків, тобто поглиблюються знання учнів про вегетативні та генеративні органи рослини, засвоєні під час вивчення першого розділу. У кожній темі цього розділу підручника реалізується ідея зв'язку з практикою. З цією метою автором передбачено «Уступи загального змісту», які органічно пов'язані з основною інформацією. Так, після характеристики родини резедоватих пропонується уступ «Про плекання рослин в мешканнях та огородах», де висвітлюється значення кімнатних та декоративних рослин, особливості вирощування та догляду за ними.

Підручник Івана Верхратського містить відомості про особливості збирання, висушування рослин, оформлення зільника (гербарію). Завершується підручник розділом «Перегляд рослинного царства», метою якого є узагальнення і систематизація номенклатури рослин, приведення раніше вивченого матеріалу у певну систему.

Підсумовуючи сказане, слід зазначити, що проаналізований підручник з ботаніки є оригінальним і своєрідним. Незважаючи на значний обсяг наукової інформації, зміст підручника є доступним для учнів, інформативний виклад матеріалу супроводжується завданнями, які сприяють активізації пізнавальної діяльності школярів. За обсягом

систематичної інформації цей підручник має перевагу над сучасним, оскільки цілісно відображає систему рослинного світу, його різноманітність. Розвиток знань про систему рослинного світу у підручнику І.Г. Верхратського здійснюється за дедуктивним принципом і носить динамічний характер.

Оцінюючи через призму часу науково-педагогічну діяльність І.Г. Верхратського, його внесок до скарбниці української педагогічної науки, слід зазначити, що науково-методичний доробок цього вченого повинен зайняти чільне місце в історії української науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аксиоми для нащадків: Українські імена у світовій науці. Зб. нарисів. — Львів: Меморіал, 1992. — С. 500.
2. Бучко Д. Іван Верхратський — філолог і природознавець // Національна наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження видатного українського вченого-природодослідника Івана Верхратського: матеріали конф., (Тернопіль, 22–23 квітня 1996 р.) / Наук. т-во ім. Тараса Шевченка, Комісія ВР України з питань екополітики, Терноп. держ. пед. і-т та ін. — Тернопіль: Терноп. держ. пед. і-т, 1996. — С. 5–6.
3. Іван Верхратський. Ботаніка на низшій класі середніх шкіл / по другому виданню основно опрацював і впорядкував Ів. Сметанський. — Львів, 1922. — 199 с.
4. Полнога Л. Іван Верхратський в епістолярію Івана Франка // Національна наукова конференція, присвячена 150-річчю від дня народження видатного українського вченого-природодослідника Івана Верхратського: матеріали конф., (Тернопіль, 22–23 квітня 1996 р.) / Наук. т-во ім. Тараса Шевченка, Комісія ВР України з питань екополітики, Терноп. держ. пед. і-т та ін. — Тернопіль: Терноп. держ. пед. і-т, 1996. — С. 9–10.
5. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2181. Арк. 27.
6. Там же. Арк. 9, 15.
7. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 2–3.
8. ЦДІА України, м. Львів. Ф. 309. Оп. 1. Спр. 2181. Арк. 6, 8.

Юрій ЩЕРБЯК

НАУКОВО-ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ (СЕРЕДИНА ХІХ-ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

У статті аналізується науково-видавнича діяльність Української Греко-Католицької Церкви (середина ХІХ – перша третина ХХ ст.). Розглянуто просвітительські фактори, які брали дієву участь у становленні високоморальної особистості. Зроблений висновок про високий розвиток української богословської науки, спрямованої на дотримання засад християнської моралі і національних вартостей у повсякденному житті.

В сучасних умовах глобалізації, ринкових відносин, розвитку новітніх технологій значно зростає роль освіти, яка б не тільки забезпечувала високий рівень професійних знань, а й сприяла духовному утвердженню людини в динамічному і швидко змінюваному світі. Українська держава увійшла в нове тисячоліття, взявши на озброєння нову гуманістичну парадигму освіти, спрямовану на розкриття творчого потенціалу особистості, її самореалізацію. Важлива роль у цьому процесі належить релігії як скарбниці духовної культури людства й оберегу національної самобутності українського народу. Релігійний чинник розглядається сьогодні як один із провідних у національно-духовному відродженні нації. Тому для всебічного і гармонійного розвитку учнівської молоді важливо, щоб освітній процес базувався не тільки на основі наукового осмислення дійсності, але й на скарбах духовного, морального і культурного надбання українського народу і людства в цілому.

Витоки означеної проблеми розглядалися у працях сучасних педагогів-науковців, присвячених розгляду теоретичних і практичних аспектів організації виховного процесу на засадах християнського світогляду (Р. Волянчук, Л. Генік, В. Жуковський, І. Климишин, І. Ковальчук, В. Кузь, М. Кухта, І. Мишишин, В. Москалець, Н. Сабат, Р. Яковишин, С. Ярмусь, Я. Яців). Діяльність греко-католицької церкви та її впливу на вирішення завдань морально-релігійного виховання молоді (І. Бойко, О. Гринів, М. Ваврик, А. Васьків, А. Великий, Ю. Волошин, В. Мокрий, С. Мудрий, І. Нагаєвський, А. Сапеляк, М. Стахів, Ю. Федорів,